CREAȚIILE LEXICALE PERSONALE LA I. BUDAI-DELEANU*

DE

LUIZA și MIRCEA SECHE

Cititorul inițiat întrucîtva în istoria lexicului romînesc este reținut, la lectura *Țiganiadei*, de o numeroasă serie de cuvinte pe care nu le-a mai întîlnit nicăieri în limbă. Cititorul nu are de-a face, în majoritatea

* Se folosesc următoarele abrevieri: ANON. CAR. = Anonymus Caransebesiensis (vechi glosar romîn-latin), în *Tinerimea română*, serie nouă, vol. I, fasc. III. BIBICESCU, P.P. = I. G. Bibicescu, *Poezii populare din Transilvania*. București, 1893. BIBLIA (1688) = *Biblia, adecă dumnezeiasca scriptură*... București, 1688. CADE = I. A. Candrea — Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*. București, Cartea Românească, 1931. CANTEMIR, HR. = Principele Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, publicat de Gr. G. Tocilescu. București, 1901. CANTEMIR, IST. = Principele Demetriu Cantemir, *Istoria ieroglifică*. București, 1883. CONACHI, P. = Logofătul Costachi Konaki, *Poezii*. Iași, (1887). CORESI, EV. = Diaconul Coresi, *Carte cu învățătură* (1581). București, 1914. CREANGĂ, A. = Ion Creangă, *Scrierile lui*... [*Amintiri din copilărie*]. Iași, 1892. DA = *Dicționarul limbii române*, tomul II, partea I. București, 1934 [și manuscris]. DOSOFTEI, PS. = Mitropolitul Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, publicată... de prof. I. Bianu. București, 1887. DOSOFTEI, V.S. = Mitropolitul Dosoftei, *Viața și petreacerea sfinților*. Iași, 1682. F.N. = Emil Vîrtosu, *Foletul novel*. Calendarul lui Constantin vodă Brîncoveanu — 1693-1704. București, 1942. GCR. I—II = M. Gaster, *Chrestomatie română*. Texte tipărite și manuscrise (sec. XVI—XIX). Leipzig — București, 1891. GOLESCU, Î. = Constantin (Dinicu) Golescu, *Însemnare a călătoriei mele, făcută în anul 1824, 1825, 1826*. București, 1910. GORUN, F. = I. Gorun, Goethe, *Faust*. Traducere în versuri de... București, 1906. IORGA, S.D.I ș.u. = N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. I (1901) ș.u. București. JAHRESB. = Dr. G. Weigand, *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig*, vol. I — XXIX. Leipzig, 1894—1921. JIPESCU, O. = Gligore M. Jipescu, *Opincaru, cumu iesle și cumu trebuie să hiie săteanu. București*, 1881. LET. I—III = M. Kogălniceanu, *Letopisețele țării Moldovii*, tomul I—III. Iași, 1845—1852 (indicația „A" după tomul I trimite la Apendicele tomului). P. MAIOR, IST. = Petru Maior de Dicio-Sîn-Martin, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*. Buda, 1834. MARDARIE, L. = Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc și tîlcuirea numelor din 1648*. București, 1900. MAT. FOLK = *Materialuri folkloristice* culese și publicate prin îngrijirea lui Gr. G. Tocilescu. București, 1900. MOXA = *Cronica lui Mihail Moxa*. Oltenia, 1520, în B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, I. București, 1878. PAMFILE, C. Ț. = Tudor Pamfile, *Cîntece de jară*. București, 1913. PISCUPESCU, O. = Ștefan Vasile Piscupescu, *Oglinda sănătății și a frumuseții omenești*. București, 1829. POLIZU = G. A. Polizu, *Vocabular romîno-german*. Brașov, 1857. bg. = limba bulgară. slov. = limba slovenă.

BDD-A10403 © 1958 Editura Academiei

Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:53 UTC)

acestor cazuri, cu elemente lexicale regionale sau învechite, cum ar fi înclinat să creadă, poate, în ultimă instanță. Aceste cuvinte, aproape fără excepție, nu figurează nici în dicționarele cele mai bogate: ele sînt, de fapt, *creațiile lexicale personale* ale autorului *Țiganiadei*.

Problema creațiilor lexicale personale în opera literară a lui Budai-Deleanu a preocupat pe mai mulți cercetători romîni.

Ovid Densusianu a semnalat, printre cei dintîi, unele dintre aceste formații, de pildă pe *vorbeț* (= vorbăreț)[1], fără a insista asupra problemei.

Mai explicit, academicianul G. Călinescu afirmă despre lexicul scriitorului ardelean: „Multe cuvinte sînt autentice, altele *născocite de autor* [s.n.] sau numai puțin sucite cu atîta firesc, încît operația apare ca un proces natural și trebuie un studiu deosebit spre a vedea dacă ele nu circulă... Budai tratează cuvintele ca pe niște făpturi moi și le dă pe loc la rimă, genul și terminația trebuitoare. Așa femela dracului se face *dracă*, palatul se feminizează în *palată*, copacii în *copace*, țiganii *visă*, *se cîrmează*, locurile sînt *puste*, întîmplarea e *jeloasă*, soarta e *scîrbeață*, boierii sînt plini de *bogătate*"[2].

Problema este reluată de I. Oană, un cercetător mai recent al operei lui Budai-Deleanu; acesta scrie, între altele: „Budai-Deleanu însuși *creează o mulțime de noi cuvinte* [s.n.]... Iată cîteva exemple care ilustrează bogata inventivitate lexicală și de forme gramaticale întîlnite în *Țiganiada*: *ziea*, *dumnezăoaie*, *dracă*, *palată*...; *bogătate*, *golătate*, *înțălepție*, *păgînie*, *slobozie*...; *berbecare*, *cetioară* (diminutiv de la „ceată"), *ciuhoși* (urîți, zdrențăroși, de la „ciuhă" — sperietoare de păsări), *corbiș* (adverb format de la substantivul „corb"), *croncan* (corb), *iubeață* (iubitoare), *negrijă*, *ocrotință*, *prisosnic* (de prisos), *povăroase*, *scîrbeață*, *șăgace*..., *a șerbi* (a robi), *a obrăzui* (a modela sau a desena chipul cuiva);... *făgadă* (făgăduială)..."[3].

Lista de „creații lexicale personale" întocmită de I. Oană în studiul său apare, aproape neschimbată, și în două ediții succesive ale *Istoriei literaturii romîne*, din 1954 și 1957[4]. Trebuie să spunem însă că aceste liste sînt nu numai necuprinzătoare, ci în mare parte și greșite. S-a acordat, cu alte cuvinte, calificativul de „creație personală" unor elemente lexicale cu bogate și variate atestări în textele romînești, mai ales în textele vechi, regionale sau populare. Din lista întocmită de I. Oană

---

[1] *Evoluția estetică a limbii romîne*, curs universitar, 1929—1930, p. 378—379.
[2] *Istoria literaturii romîne*. București, Editura Fundațiilor, 1941, p. 82.
[3] I. Budai-Deleanu, *Țiganiada*. București, E.S.P.L.A., 1953, p. 46—47.
[4] *Istoria literaturii romîne*, I. E.S.P.L.A., 1954, p. 91—92 și *Istoria literaturii romîne pentru clasa a IX-a*. Ed. de stat didactică și pedagogică, 1957, p. 71.

BDD-A10403 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:53 UTC)

nu sînt creații personale cel puțin următoarele cuvinte[1]: *bogătáte* (= bogăție; e regionalism ardelean, cf. și RETEGANUL, la CADE: „Cum s-au putut aduna într-o noapte atîta bogătate?"[2]); *ciuhós* (= neîngrijit, zdrențăros; apare încă de la DOSOFTEI, V.S. 80: „Să ne zborîm părul, să ne facem ciuhoși"); *croncán* (cuvînt onomatopeic care există și în limbile slave, cf. bg. *krokan*, slov. *krokar*; în textele romînești cf., între altele, ANON. CAR. și JAHRESB. VII 420, XII 135, 152); *dumnezăoáie* (apare la CANTEMIR, HR. 89 și F.N. 45); *făgădă* (= făgăduială; e prezent în numeroase texte vechi, cf. DOSOFTEI, PS. 174 și V.S. 138, CANTEMIR, IST. 290, AXINTE URICARIUL, la LET. II 138); *golătáte* (= mulțime de oameni zdrențăroși; cu atestări începînd din secolul al XVII-lea, cf. GCR. I 19; mai recent, la CREANGĂ, A. 69, JIPESCU, O. 156); *iubéț,-eáță* (= iubitor; apare în cele mai diverse texte și epoci, cf. MOXA, 397, LET. I A. 53; GOLESCU, Î. 31, PISCUPESCU, O. 141; MAT. FOLK. 195, PAMFILE, C.Ț. 100, BIBICESCU, P.P. 181 etc.); *înțălepțíe* (atestat la CORESI, EV. 2, 326, PSALTIRE(1651), la GCR. I 155, MARDARIE, L. 1729, 1730, P. MAIOR, IST. 243, CONACHI, P. 285; și la scriitori din secolul al XX-lea, cf. GORUN, F. 136); *ocrotínță* (atestat la 1764, cf. IORGA, S.D. VI 162); *povărós,-oásă* (= împovărător; apare la POLIZU); *șăgáci, -e* (= glumeț; e regionalism învechit, cf. NECULCE, la CADE; „Mihai-vodă nu este cum se arată, blînd și șăgaci cu toți").

Rămîne în orice caz valabilă constatarea că *I. Budai-Deleanu este unul dintre creatorii fecunzi în domeniul lexicului romînesc.* Bogăția materialului în acest domeniu impune o sistematizare a lui: este ceea ce își propune în primul rînd articolul de față.

În poem se pot întîlni *cuvinte, sensuri și variante lexicale - creații personale.* O deosebire calitativă netă există între cuvintele și sensurile create de Budai, pe de-o parte, și între variantele lexicale personale, pe de alta, în defavoarea acestora din urmă; cuvintele și sensurile lexicale personale sînt — cel puțin în mod obișnuit — rezultate din necesitatea reală de a denumi noțiuni sau nuanțe semantice noi, în timp ce variantele lexicale sînt create, cele mai multe, din nevoia formală a realizării cu orice preț a rimei sau a ritmului în vers, sînt deci creații parazitare. Scriitorul însuși recunoaște, în mai multe rînduri, că a ținut seamă, în aceste din urmă cazuri, doar de cerințe prosodice; el afirmă

---

[1] Majoritatea atestărilor de mai jos sînt luate din *Dicționarul general al limbii romîne*, în manuscris, aflat la Institutul de lingvistică din București.

[2] Faptul că pentru acest cuvînt — și pentru altele — avem numai atestări ulterioare nu dovedește că termenul a fost preluat de la Budai; este știut că poemul scriitorului ardelean n-a văzut lumina tiparului decît în ultima pătrime a secolului trecut și că, prin urmare, influența sa asupra scriitorilor ulteriori este ca și inexistentă.

BDD-A10403 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:53 UTC)

într-un subsol al poemului : „Poeticii noştri au neşte slobozii şi privileghii, care nu au cei alalţi ce nu scriu cu stihuri ; pentru aceasta, *ca să-i vie stihul la ritmă* [= rimă], au pus în loc *să piară, să piee* !" (128)[1].

Din fericire, numărul variantelor lexicale - creaţii personale este mic în raport cu acela al cuvintelor şi sensurilor personale.

Pe de altă parte, *marea majoritate a cuvintelor create de Budai-Deleanu sînt derivate din cuvinte cunoscute* şi nu invenţii pure ; ele nu îngreunează deci lectura cititorului, căruia îi sugerează, din prima clipă, prin legarea de un cuvînt-matcă cunoscut, sensul lor lexical. De multe ori aceste cuvinte sînt mai expresive decît sinonimele lor din limba comună şi nu par nefireşti, ci doar mai puţin uzate ; de aici rezultă, de fapt, şi expresivitatea lor. Scriitorul — care era totodată şi lingvist — a dovedit un deosebit simţ al limbii în folosirea cuvintelor create prin derivare ; multe dintre creaţiile sale lexicale de tipul acesta par astăzi mai degrabă derivate învechite, regionale sau rare (cf. mai jos, cuvinte ca *dregători, moleţ, răpezie, ruptos* etc.). Dintre creaţiile personale rezultate prin derivare, cele *sufixate* sînt cu mult mai numeroase decît cele *prefixate*, care apar cu totul incidental[2].

Pot fi atestate apoi cîteva creaţii lexicale personale rezultate prin *compunere*.

Scriitorul a creat în domeniul lexical şi prin trecerea unor cuvinte de la o categorie morfologică la alta, adică *prin schimbarea funcţiei gramaticale a cuvîntului* (de exemplu, adverbul *zadar* este transformat în adjectiv, cu sensul „zadarnic", în versul „amintirea poate fi zădară").

Bogată este *creaţia personală a lui Budai-Deleanu în domeniul semantic*. Aici se vădeşte mai ales preferinţa scriitorului de a extinde sensurile proprii în direcţie figurată ; exemplele de mai jos vor demonstra clar această înclinaţie. Creaţia semantică nu este arbitrară : scriitorul a dezvoltat întotdeauna sensurile noi din cele existente ; sensurile noi cheamă în minte pe cele vechi şi comune.

Nici în *domeniul invenţiei lexicale propriu-zise* Budai-Deleanu nu merge prea departe ; mai întîi, pentru că el a inventat puţine cuvinte ; apoi, pentru că toate cuvintele pe care le-a inventat sînt, sau cel puţin par a fi, onomatopeice, sector în care creaţia personală este întotdeauna posibilă.

---

[1] I. Budai-Deleanu, *Ţiganiada*. Bucureşti, E.S.P.L.A., 1953. Toate citatele vor trimite la această ediţie.

[2] Această proporţie între derivatele sufixate şi cele prefixate se explică doar în parte prin productivitatea mai mare a sufixelor în limba română ; la această explicaţie se adaugă preferinţa evidentă a scriitorului pentru formele deprefixate, specifice limbajului popular, forme care apar la tot pasul în poem (cf. de exemplu *aripál*, 178, *armă*, 144, *cerá*, 169, *delungál*, 350, *fige*, 257, *ghimpá*, 217 etc., de asemenea unele variante rezultate prin afereză, ca *fîrşi*, 125, 126, *sperienţă*, 357, *stimpără*, 203).

BDD-A10403 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:53 UTC)

Trecînd la *variantele lexicale-creații personale*[1] observăm unele preferințe ale scriitorului; în primul rînd pe aceea de a „modela" aproape exclusiv verbe și substantive. Faptul se explică ușor dacă plecăm de la constatarea că Budai-Deleanu (ca de altfel mai toți poeții) își realizează rima în primul rînd cu aceste două părți de vorbire; cînd totuși rima nu se realizează din această împerechere, scriitorul adaptează, „potrivește" finala substantivului sau a verbului de la sfîrșitul versului respectiv cu finala cuvîntului de la sfîrșitul versului anterior sau următor. Adaptarea nu se face însă în mod cu totul arbitrar; scriitorul folosește, în acest scop, procedee obișnuite ale limbii: schimbul de conjugare, în cazul verbelor (*cîrmui* devine *cîrma*, pentru a rima cu „ura"), schimbarea de gen, în cazul substantivelor (*culcuș* devine *culcușă*, pentru a rima cu „ușă").

În rîndurile ce urmează am încercat să exemplificăm mai bogat discuția asupra creației lexicale personale din opera literară capitală a lui Budai-Deleanu, *Țiganiada*, fără pretenția de a epuiza materialul pe care ni-l oferă, în această problemă, textul. Identificarea creațiilor lexicale personale din poem s-a făcut pe baza confruntării lor cu materialul lexical care a stat la baza dicționarelor Academiei[2], cel mai bogat material pe care îl posedăm, pînă astăzi, în acest domeniu.

1. *Cuvinte*

a) *derivate cu sufixe*: *aiós, -oásă* adj. (= usturoiat, cu usturoi, ⟨ *ai* = (regional) usturoi: „cîrnăciori lungi, *aioși*", 326), *cércură* s.f. (= gaură în formă de *cerc*: „Ian caută tu prin hăst inel... Toate chiar tu vei zări prin el/Și prin *cercura* lui ha rătundă", 328), *crezătorie* s.f. (= credință, în special credință populară, ⟨ *crez*, prezentul indicativ popular al verbului *crede*: „În Ardeal între norod este *o crezătorie* veche", 121; și 114,215), *cumpleție* s.f. (= lucru *cumplit*, grozăvie: „Cine poate apoi cum să cuvine/Să vă înșire *cumpleții* și rele", 355), *dregători* vb. (= a conduce în calitate de *dregător*: „Care-i mai vrednic *dregătorește*", 361), *ferică* s.f. (= fereală, apărare, adăpost, ⟨ *feri*: „... luîndu-l de susuoară /De la locul cel fără *ferică*,/ Îl întoarce la patul său iară", 295), *împrotivie* s.f. (= împotrivire, ⟨ *împrotivi*: „Adecă stăpînia firească...

---

[1] Articolul de față nu se ocupă de problema creației personale din domeniul formelor gramaticale (pluralul substantivelor, formele de conjugare ale verbelor etc.), această problemă aparținînd morfologiei. Trebuie totuși să amintim aici—fie și în treacăt—că scriitorul exagerează mai ales în domeniul formelor gramaticale, inventînd, din trebuințe pur formale, dublete morfologice cu totul artificiale (cf., de exemplu, *rușină, visă* pentru *rușinează, visează*; *copace, scule*, pentru *copaci, sculuri* etc.).

[2] Deoarece materialul care a servit ca bază de confruntare nu cuprinde totuși în mod exhaustiv lexicul românesc, de la origini pînă în secolul al XIX-lea, s-ar putea ca unele dintre exemplele citate de noi mai jos să nu fie creații lexicale personale ale lui Budai-Deleanu.

BDD-A10403 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:53 UTC)

cădea fără de *împrotivie*/ Pre cel mai bătrîn din familie", 346), *înșelămînt* s.n. (= înșelare, înșelătorie, ⟨ *înșela* : „. . . *înșelăminte*,. . . intrige,... sfaturi viclene", 226 ; și varianta *înșălămînt*, 169), *întiețime* s.f. (= întîietate, ⟨ *întîi* : „Sfădindu-să pentru *întiețime* și domnie", 301), *jelós, -oásă* adj. (= jalnic, tragic, trist, ⟨ *jele, jale* : „moartea *jeloasă*", 138 ; și 117 ; adverbial : „începu a să cînta *jelos*", 276), *mîncáci, -e* adj. (= mîncăcios, ⟨ *mînca* : „Să nu înfomeze gura *mîncace*", 391), *molét, -eáță* adj. (= lipsit de energie, molatec, ⟨ *moale* : „. . . *moleața* de acum junie", 241), *nemuritorie* s.f. (= nemurire, veșnicie, ⟨ *nemuritor* : „Viață și *nemuritorie*", 216), *obrăzui* vb. (= a desena, a schița ; a înfățișa, a descrie, ⟨ *obraz* : „*Obrăzui* în pulbere o căruță/ Cu toiagu. . .", 208 ; „Poetu vrînd să *obrăzuiască* vremea de noapte. . . ", 215 ; și 216), *pădurănésc, -eáscă* adj. (= care locuiește la *pădure*, pădurean : „fata cea *pădurănească*", 182), *plecătúră* s.f. (= aplecare, înclinație, ⟨ *pleca* : „*Plecătura* inimii vederată", 268), *răpezie* s.f. (= repeziciune, repezeală, ⟨ *răpezi, repezi* : „. . . cu *răpezie* nespusă. . ./ Așa lovi", 280 ; și 115), *răpicíos,-oásă* adj. (= răpitor, ⟨ *răpi* : „fieri [= fiare] *răpicioase*", 393), *ruptós, -oásă* adj. (= îmbrăcat prost, în zdrențe, ⟨ *rupt* : „*Ruptoși*, ciuhoși, leșinați de foame", 332), *sălbătecós, -oásă* adj. (= *sălbatec* : „. . . oameni. . . *sălbătecoși*", 329), *schimbáci, -e* adj. (= schimbător, ⟨ *schimba* : „Norocul *schimbaci*", 301), *scîrbét, -eáță* adj. (= tragic, îngrozitor, trist, ⟨ *scîrbi* : „Ah ! jelnică soarte și *scîrbeață* !", 287), *sfîntáriu* s.n. (= altar, ⟨ *sfînt* : „*sfîntariul* muselor", 64), *tineríu, -ie* adj. (= cam *tînăr* : „. . . toată adunarea,/ Cea mai multă și mai *tinerie*", 195), *ucigărie* s.f. (= omor, ucidere, ⟨ *ucig*, prezentul indicativ popular al verbului *ucide* : „Înșelarea, strîmba judecată, /*Ucigării*, vînzări, tirănia", 223), *verín* s.m. (= *văr* : „bunul *verin*", 141), *vînzáriu* s.m., adj. (= vînzător, trădător, ⟨ *vînz*, prezentul indicativ popular al verbului *vinde* : „*Vînzarii* și hainii ce vînd/ Sînge nevinovat. . .", 317 ; „. . . în pieptul *vînzariu*", 168), *vînzărie* s.f. (= vînzare, trădare, ⟨ *vînz* : „. . . *vînzării* viclene", 348 ; și 172), *vorbét,-eáță* adj. (= care poate vorbi, cu darul vorbirii, ⟨ *vorbi* : „Asina lui Valam sînt eu. . . / Ca oamenii limbă avînd *vorbeață*", 166 ; și 385), *zburătățíe* s.f. (= zburdălnicie, ⟨ *zbura* : „*zburătăția* minții mele", 65) ;

b) *derivate cu prefixe* : *înjumătáte* adj. (= înjumătățit, întretăiat, ⟨ *jumătate* : „Slobozind abia din buzele d-arsă / Un dulce suspin, vorbe *înjumătate*", 139), *întecá* vb. (= a băga în *teacă* : „Sabia *întecă* și sări în oblînc", 141) ;

c) *un derivat cu sufix și prefix* : *înhemcít, -ă* adj. (= zăpăcit, buimăcit, ⟨ *hemei, hamei* :„. . . cu mintea *înhemeită*", 182 ; explicația formației este dată de DA : „hameiul, din care se fabrică berea, are însușirea de a turbura mintea celui ce-l consumă") ;

BDD-A10403 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:53 UTC)

d) *compuse* : *adúmbră* adv. (= la umbră, ⟨ lat. *ad* + *umbră* : „O ! tu musă, care cîteodată/ *Adumbră* şezînd în haină albastră", 136), *maresufleţie* s.f. (= vitejie, eroism, ⟨ *mare* + *sufleţie* = însufleţire ; este foarte probabil calc după lat. *magnanimitas* : „... ne uimim de *maresufleţia*, naltă-cugetarea, bărbăţia... lor", 63), *prevărsá* vb. (= a acoperi peste tot, a inunda, ⟨ *pre-* + *vărsa* : „... unda pogoară, / Rumpe iazul, răstoarnă poprele, / *Prevărsînd* lunca de bălţele", 260), *vaileó* interj. (= vai ! aoleo !, e de fapt o contaminaţie cu sens intensiv a sinonimelor *vai* şi *aoleo* : „*Vaileo, vaileo* că nu ştiţi nimica !", 116 ; şi 177) ;

e) *derivare regresivă* : *mir* s.n. (= mirare, uimire, ⟨ *mira* : „Nu-ţi fie — zise — de *mir*, nici greaţă, / O, vodă !", 168) ;

f) *schimbarea funcţiei gramaticale* : *scúrtă* s.f. (= timp scurt, scurtime, ⟨ *scurt, -ă* adj. : „Sătana cade în melanholie / Socotind *scurta* sorţii sale", 214), *toáta* s.f. art. (= totalitatea, ⟨ *tot, toată* adj. : „*Toata* vrajbelor să stînge iască", 344), *zădár, -ă* adj. (= zadarnic, inutil, ⟨ *zadar* adv. : „... amintirea poate fi *zădară*", 226) ;

g) *invenţii lexicale propriu-zise* : *búra* ! interj. (sens neprecizat : „Toţi armaţi, strîgînd *bura* ! *bura* !", 238 ; s-ar putea să fie legat de substantivul învechit *bură* = furtună, vijelie), *hóha* ! interj. (= gata ! ajunge ! : „Ci, *hoha* ! Să lăsăm această sfadă !", 242), *bebée* s.f. (sens neprecizat, probabil o armă sau un instrument de tăiat : „Iar cela aruncînd o *bebee* / Îl tocă tocma în gura căscată", 416), *tocorosi* vb. (= a vorbi într-una, poate ⟨ *toc* ! interj. : „Dar ce mai *tocoroseşte* ahel, — / Zise — tocmai ca moara stricată ?", 394).

2. *Sensuri*

Cotigă s.f. (= car de război sau, după cum glosează scriitorul, „car de oaste, precum avea cei de demult viteji" : „Iară cumplitul Război îndată / Sare în *cotigă*, spre ţigani pleacă", 403), *gúbav, -ă* adj. (= ticălos, nemernic : „*gubavă* părere", 122), *îndeletnici* vb. (= a preocupa : „au început acel feliu de cîntări a *îndeletnici* nu numai pe oamenii deobşte, ci şi pre cei aleşi din norod", 240), *îngrozit, -ă* adj. (= groaznic, îngrozitor : „Hamza fu înţăpat pe cel mai gros / Şi mai nalt copaci... / Crudă poruncă, moarte *îngrozită* !", 172), *mustrá* vb. (= a condamna, a arăta inutilitatea : „Apoi sînt ş-altele care *mustră* deşertăciunea acestui feliu de armătură", 114), *pungáci, -e* adj. (= ironic, caustic, bătăios : „Firea lui cea dîrză şi *pungace*", 112 ; cuvîntul e atestat în manuscrisul DA cu sensul propriu „care împunge"), *ruşinát, -ă* adj. (= ruşinos : „... vremea... / Martoră fiind şi mustrătoare / Faptelor noastre prea *ruşinate* !", 240), *schimosít, -ă* adj. (= anormal, nebun : „... i rămîne mintea *schimosită*", 121), *supţiáre* s.f. (= subţiere ; aici = metode subtile, diplomatice, rafi-

BDD-A10403 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:53 UTC)

nament : „... să dăm ajutare... pre ascuns, cu multă *supțiare*", 224), *vicleni* vb. (= a deforma, a falsifica realitatea : „greu era a *vicleni* cronica și a scrie într-alt chip", 86), *visuitór, -oáre* s.m. și f. (= idealist, utopic, visător : „... îmi par *visuitori* / Care zic cum că supt monarhie / Ar fi traiul cel mai bun", 353 ; cuvîntul are, în textele vechi, sensul de „om care dă anumite interpretări visurilor", cf. BIBLIA (1688) 28, 136).

3. *Variante lexicale*

a) *prin schimbarea genului substantivelor* : *culcúșă* (în loc de *culcuș* : „... ca din *culcușă* / Iepurii scorniți, așa ieșiră", 202), *láță* (în loc de *lat* : „... un taur sălbatec din *lață* / Cînd scapă... ", 254), *soroácă* (în loc de *soroc* : „Pîn'încă n-ajungem la *soroacă*", 132), *sprijáná* (în loc de *sprijin* : „Ector, cel a Troii naltă *sprijană*", 63). Mai interesante încă sînt o serie de abstracte verbale participiale ; în sistemul limbii, aceste substantive sînt totdeauna neutre, la Budai ele au fost modelate la genul feminin : *căzútă* (= cădere, căzătură : „... din aspra *căzută* / Abia să trezește și să scoală", 286), *îmbiátă* (= îmbiere : „Iar el n-așteaptă multă *îmbiată*", 128), *lovítă* (= lovitură : „... scut întinse / Și sprijini groaznica *lovită*", 418), *pălmítă* (= palmă, pălmuială, < *pălmi* = pălmui : „... văzînd aspra *pălmită* / Care sîn-Mihai Sătanei ștearsă... ", 264 ; și 290), *zburátă* (=zbor : „vrui să mă răpez într-o *zburată*, tocma la vîrvul muntelui", 64). În mai toate exemplele de mai sus crearea variantei lexicale se explică prin nevoi de rimă : *căzută*, pentru a rima cu „mută", *culcușă*, cu „ușă", *îmbiată*, cu „polată", *lață*, cu „înteață", *pălmită*, cu „clipită" și „întărîtă", *soroacă*, cu „joacă". Există însă și variante care nu rezultă din asemenea nevoi formale : *lovită*, *sprijană*, *zburată*, folosite în notele poemului, în proză, fac parte din această categorie ;

b) *prin schimbarea conjugării verbelor* : *cîrmá* (în loc de *cîrmui* : „Adecă trupul cetățănesc / Prin singur unul să să *cîrmeze*", 340), *îmbărbătí* (în loc de *îmbărbăta* : „Și pănă toată mulțimea tace,/ El de iznoavă se *îmbărbătește*", 393), *șerbá* (în loc de *șerbi* : „Un norod giosit și ticălos/ Ce-i hotărît numa să *șerbeze*", 361). Toate exemplele de aici sînt creații din necesități de rimă sau de ritm (*cîrmeze* — „ureze", *îmbărbătește* — „grăiește", *șerbeze* — „îmbuibeze").

*

Concluzia ce se poate desprinde din cele de mai sus este aceea că I. Budai-Deleanu a fost într-adevăr un creator fecund în domeniul lexicului romînesc. Este adevărat că libertatea pe care și-o ia de a modela *oricînd* — și mai ales *oricum* — forma cuvîntului duce, uneori, la rezultate absurde ; așa de exemplu, verbul ia aspect de substantiv numai pentru a rima cu substantivul din versul anterior : „Scoase o vrăjită din

BDD-A10403 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:53 UTC)

sîn piscoaie / Şi cît poate de trei ori *ţipoaie*" [= ţipă] (209). În general însă scriitorul a găsit căile juste pentru formarea de noi cuvinte, plecînd de la elementele lexicale existente şi dezvoltînd, din acestea, derivate şi sensuri personale. Marii creatori de mai tîrziu din domeniul lexicului, un Eminescu sau un Arghezi, nu au procedat altfel; opera lor a rămas, de aceea, deschisă înţelegerii cititorilor.

Faptul că elementele lexicale create de Budai-Deleanu nu s-au impus în limba literară, şi mai puţin în cea comună, nu acuză în nici un fel pe scriitor. Se ştie că limba literaturii artistice operează cu un material lexical comun numai în parte cu al altor stiluri ale limbii; creaţia lexicală personală — şi îndeosebi derivaţia semantică — apare mai ales în limba literaturii artistice. Numărul cuvintelor sau al sensurilor create de scriitori care trec din limba operelor beletristice în limba literară sau în cea comună este infim; el reprezintă însă aportul lexical al literatului la dezvoltarea generală a unei limbi.

La afirmaţia de mai sus trebuie repetată desigur şi aceea că opera literară a lui I. Budai-Deleanu nefiind cunoscută la timpul ei, n-a putut exercita nici o influenţă asupra dezvoltării limbii literare din secolul al XIX-lea; prin urmare scriitorul rămîne, cu toate meritele sale, un precursor izolat în domeniul creaţiei lexicale.

BDD-A10403 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:57:53 UTC)